

Leon Deben (volledige uitgesproken tekst 8 november 2007)

Deze lezing is ook te horen en te zien (met de ondersteunende dia's) op:
<http://home.medewerker.uva.nl/p.l.l.h.deben/>

De Amsterdamse binnenstad en de openbare ruimte: gebruik, beheer en beleving

Inleiding

Toen ik ruim vijf en dertig jaar geleden begon ik met mijn onderzoek onder stadsnomaden, krakers, bewoners van woonboten en woonwagens en daklozen, had ik niet verwacht via deze groepen en onderzoeken ooit zo specifiek op de inrichting en het beheer van de openbare ruimte uit te komen.

Destijds, eind jaren zestig, vierde de gedachte van de maakbaarheid van de samenleving hoogtij. Het was ook de tijd van grootse plannen voor cityvorming en krachtige verkeersoplossingen. In vele steden in binnen- en buitenland werd het stadscentrum gezien als dé plek voor winkels en kantoren, een plek die gemakkelijk bereikbaar moest zijn met de auto. Dit denken wordt goed geïllustreerd door de eerste afbeelding.

Echter, in Amsterdam dacht een deel van de bevolking daar duidelijk anders over. In de jaren zeventig gingen buurtbewoners en stedelijke autoriteiten met elkaar op de vuist. Na vele discussies en acties werd sanering omgezet in rehabilitatie, en maakte aandacht voor slopen plaats voor meer aandacht voor renoveren. Eind jaren zeventig kwam in de binnenstad en in de negentiende-eeuwse wijken de stilgevallen woningbouwproductie weer op gang. Naast een werkstad werd Amsterdam ook een stad om in te wonen en te consumeren, een ontwikkeling die het sterkst is af te lezen aan de binnenstad.

Deze ontwikkelingen hebben zich ook in andere steden voorgedaan en zijn op zich niet typisch Amsterdams. Wel typisch Amsterdams is dat zich in de binnenstad een vergeleken met andere Nederlandse steden sterke concentratie van werkgelegenheid in kleine industrieën, kantoren en dienstverlening bevond, waardoor de omslag juist daar zeer ingrijpend was. Werkten in 1966 in de binnenstad bijna 200.000 personen, in 1974 waren dat er ruim 110.000 en in 2006 nog maar een kleine 85.000. Ook het inwonertal van de binnenstad daalde, van 101.000 in 1966 tot een kleine 82.000 in 2006. Wat niet wegneemt dat de Amsterdamse binnenstad nog altijd de omvang heeft van een middelgrote stad.

Met het in gang gezette stadsvernieuwingsproces stopte het verdere verval van woningen en buurten en werd de stad steeds minder gezien als een ongezonde, benauwde plek met weinig licht en lucht en ongeschikt om er te wonen. Alleenstaanden, starters en jonge echtparen die voorheen de stad verlieten, bleven steeds vaker, bijvoorbeeld na hun studie, hangen in de stad. Deze nieuwe stedelingen hielden van de stad.

Met deze andere visie op de stad, de stad als plek om te wonen, komt tegelijk in beeld hoezeer de aandacht voor de openbare ruimte is achtergebleven bij de functiewijzigingen. Toen er bijvoorbeeld nog veel industrie was, waren wegen in eerste instantie bedoeld voor het gemotoriseerde verkeer en was de aandacht voor de openbare ruimte als verblijfsruimte minimaal. Ook in de stadsvernieuwingsstijd, de jaren zeventig en tachtig, was hiervoor nauwelijks geld en aandacht. In die tijd werden restgebiedjes en hoekjes waarmee de gemeentelijke overheid zich geen raad wist gevuld met bankjes of pleintjes van niks. Andere plekken bleven braak liggen of deden dienst als hondenuitlaatplek of illegale parkeerplaats. We noemen dat SLOAP, Space Left Over After Planning.

De realisering van De Rode Loper van het Centraal Station naar de Munt en de herinrichting van het Nieuwmarkt-plein luidden vijftien jaar geleden een nieuwe periode in. Over de uitvoering mag men zijn twijfels hebben, maar deze projecten maakten ook een duidelijke omslag zichtbaar in het denken over de openbare ruimte: de jaren

negentig werden de jaren van herziene aandacht voor het aanzien, de straten en pleinen van de stad. Die aandacht uitte zich in 1998 eveneens in de oprichting van het Laboratorium Openbare Ruimte of LOR door ambtenaren van de Dienst Ruimtelijke Ordening, die met afschuw de versnippering van de inrichting van deze ruimte in de stadsdelen gadesloegen. Tegelijk brak het besef door dat een goed ontworpen en verzorgde openbare ruimte niet alleen gunstig is voor het leefklimaat, maar ook een dam opwerpt tegen ongewenste fenomenen als criminaliteit en vandalisme.

Deze vier episodes, cityvorming en verkeer in de jaren zestig, actietijd en discussie in de jaren zeventig, het bouwen van woningen en nog eens woningen in de jaren tachtig, en tot slot de groeiende aandacht voor de publieke ruimte in Amsterdam in de laatste twee decennia, vormen de achtergrond van mijn betoog.

Hoewel de publieke of openbare ruimte in Amsterdam altijd al mijn aandacht als stadssocioloog had, is dat versterkt door mijn onderzoek naar de buitenslapers in deze stad, waarmee ik rond 1990 ben begonnen. De plekken waar daklozen zich ongestoord kunnen ophouden, blijken stuk voor stuk te verdwijnen, te worden afgesloten of op andere wijze ontoegankelijk gemaakt. Zo worden banken verwijderd en beugels en staketsels aangebracht die het liggen op de nog overgebleven banken onmogelijk maken, is het Centraal Station 's nachts gesloten om zwervers en ander 'vreemd' volk buiten te houden, en gaan ook steeds meer stegen, binnenterreinen en binnenpleintjes dicht. De openbare ruimte is in de laatste decennia in gebruik, beleving en toegankelijkheid veranderd, zeker niet alleen voor zwervers en overigens niet alleen in Amsterdam. Ook mijn ervaringen van de afgelopen vier jaar als fractievoorzitter van de PvdA in de Centrum/Binnenstad hebben bijgedragen tot mijn interesse in de openbare ruimte.

Stedelijkheid staat voor diversiteit, veelzijdigheid, multifunctionaliteit, vrijheid en anonimiteit. *It is all in the mix*. Ontbreken genoemde kenmerken dan is er geen sprake van stedelijk leven. Deze kenmerken komen tot uiting in het gebruik en de beleving van de openbare ruimte. Een analyse van de ontwikkelingen van het gedrag in en het gebruik van deze ruimte is alleszins de moeite waard. Wat verstaan we eronder, wat is het belang ervan en waarom staat de openbare ruimte permanent ter discussie?

De openbare ruimte

Onder de openbare of publieke ruimte, ik gebruik beide termen door elkaar, versta ik straten, pleinen, parken, binnenterreinen, bruggen en waterwegen. Anders geformuleerd gaat het om ruimte die géén particulier bezit is, ruimte waarop niet één persoon of specifieke groep het exclusieve recht heeft of dat kan claimen. In de openbare ruimte kom je elkaar tegen, of je dat nu wilt of niet. Je hoeft aan niemand formeel toestemming te vragen om deze ruimte te betreden, als doorgangsroute te gebruiken, als plek om te zitten, anderen te ontmoeten, zaken te doen of om rond te kijken. Zo vaak als je wilt, dag en nacht, zomer en winter, en of je nu rijk of arm bent, zwart of wit, man of vrouw. Althans, in het ideale geval. In de praktijk echter kunnen vele als 'openbaar' aangeduide ruimten beter als 'semi-openbaar' worden omschreven. Zelfs de meest fysiek en visueel toegankelijke ruimten zijn vrijwel altijd onderhevig aan beperkingen, in de tijd, in de ruimte, voor sommige categorieën bezoekers en wat betreft bepaald gedrag. Zo gaan veel ruimten na zonsondergang dicht, moet de doorgang worden vrijgelaten, mag er geen straathandel worden gedreven en er niet worden rondgehangen. Geen enkel winkelcentrum is zo te duiden als volledig openbaar, want er gelden bepaalde regels en het complex, de Kalvertoren en Magna Plaza bijvoorbeeld, gaan op bepaalde tijden dicht.

In het algemeen kunnen we stellen dat het gedrag in en gebruik van de openbare ruimte worden gevormd door sociale controle die plaatsvindt op drie niveaus van sociale ordening, namelijk het private, parochiale en publieke domein. Deze drie niveaus zijn nauwelijks te scheiden, ze staan in onderlinge verbinding en beïnvloeden elkaar. Het *private domein* wordt gekenmerkt door intieme verbindingen tussen leden van de primaire groep, huishoudens en persoonlijke netwerken van familie en vrienden. Het

parochiale domein is de wereld van de buurt, werkplaats of het netwerk van kennissen en de 'bekende vreemden' anders gezegd de gezichten die horen bij bepaalde plekken (zoals de vaste kroeg). Het *publieke domein* is de stedelijke omgeving waarin individuen elkaar niet kennen, vreemden voor elkaar zijn of elkaar slechts kennen in termen van beroep of niet-persoonlijke identiteit, bijvoorbeeld de buschauffeur, de klant of de verkeersregelaar. Dit publieke domein is de wereld van de vreemdelingen.

Het evenwicht tussen het private en publieke domein is precair en laat spanningen zien in het tussenliggende parochiale domein. Het is dankzij de sociale controle dat wij dit soort taferelen niet dagelijks te zien krijgen. De bufferfunctie van het stedelijk parochiale domein, die verhindert dat beide uitersten botsen, staat in de binnenstad onder druk. 'Wat doen al die mensen hier in mijn buurt, het is mijn stad niet meer,' is een veelgehoorde opmerking van binnenstadsbewoners.

Het gebruik en belang van de openbare ruimte

Omdat de openbare ruimte wordt gecontroleerd door politie, stadswachten en andere toezichthouders, zijn we gemakkelijk geneigd te veronderstellen dat de verantwoordelijkheid voor de inrichting en het beheer van de straten, pleinen, plantsoenen en parken bij de stedelijke overheid ligt. Maar het gebruik ervan en het gedrag op deze plekken vallen ook onder de verantwoordelijkheid van de bewoners en gebruikers. De overheid kan dat nooit alleen bepalen en regelen.

De gang van zaken in het openbare gebied geeft iets weer van de verhoudingen in een land. Dat geldt zeker voor pleinen en ceremoniële plekken die een nationale of zelfs internationale uitstraling hebben, zoals de Dam in Amsterdam of Hyde Park in Londen. Maar niet alle pleinen of parken hebben een dergelijke betekenis. Zo hebben de Nieuwmarkt of het Thorbeckeplein een andere functie dan de Dam.

In het algemeen zijn publieke pleinen bij uitstek de plekken waar mensen hun wensen, opvattingen en doelstellingen uitdragen. En uit hoe dat gebeurt en in hoeverre dat mogelijk is, kunnen we afleiden hoe een samenleving is georganiseerd, bijvoorbeeld welke vrijheden de politie zich aanmeet, hoe het staat met de vrijheid van demonstreren en hoe tolerant een samenleving is tegenover mensen met een afwijkende mening. In de openbare gebieden kun je anderen ontmoeten. Die ontmoetingsmogelijkheid maakt mensen minder wereldvreemd en kan bijdragen tot een groter maatschappelijk verantwoordelijkheidsgevoel. Ontmoetingen dwingen mensen rekening met elkaar te houden, de confrontatie met afwijkend gedrag kan mensen wereldwijsheid en tolerantie bijbrengen als de schaal en segregatie niet te groot zijn. Uitwisseling en diversiteit in het publieke domein horen bij de dynamiek en tolerantie van en integratiekansen in Amsterdam. Tegelijk echter, leidt de betrekkelijke onvoorspelbaarheid van andermans gedrag ook tot gevoelens van angst en onbehagen.

In de promotierapporten van stadsbestuurders, die de positieve kwaliteiten van de stad moeten uitdragen, wordt naast het propageren van de genoemde ontmoeting steeds vaker de economische betekenis van een mooie en goedingerichte openbare ruimte genoemd. Het ontwerp, het beheer en de invulling van het openbare gebied zijn onderdeel geworden van citymarketing en citybranding. Het laatste verwijst naar de poging de stad als merkartikel te verkopen, om zo investeerders en toeristen te lokken. Prestigieuze architectonische en stedenbouwkundige projecten, straatmarkten en festivals, maar ook een fraai vormgegeven openbare ruimte moeten daarbij helpen. In vele steden geldt de slogan: 'Je beste amigo is je "imago"'. In augustus van dit jaar verscheen in het Duitse tijdschrift *Der Spiegel* onder de kop 'Was Städte sexy macht' een artikel waarin diverse steden met elkaar worden vergeleken, waaronder Amsterdam, Kopenhagen en Barcelona. Voor Amsterdam worden specifiek de broedplaatsen geroemd, evenals de multiculturele bevolkingssamenstelling en het tolerante klimaat jegens krakers en koffieshops, dit alles voorzien van foto's van een woonboot in een gracht en een overvolle boot tijdens de Gay Parade. Dat is blijkbaar het beeld van de journalisten van *Der Spiegel*. Maar is dat ook het beeld dat Amsterdam wil overbrengen? Van de andere besproken steden worden juist de openbare ruimte en architectuur

geprezen.

Stadspromotie met aandacht voor de openbare ruimte is overigens niet nieuw. Al in 1988, bijna twintig jaar geleden, konden we in *NRC Handelsblad* lezen hoe een stad als Amsterdam met de inrichting van de openbare ruimte verwachtte zijn imago en concurrentiepositie te verbeteren. In de huidige Amsterdamse citymarketing ligt de nadruk vooral op het culturele aanbod en niet expliciet op de kwaliteit van openbare ruimte en architectuur.

Al geruime tijd wordt ook in bestuurskringen de mening gedeeld dat aandacht voor de openbare ruimte niet alleen de stadspromotie ten goede komt, maar ook een forse bijdrage kan leveren aan het bestrijden of voorkomen van vandalisme en verloedering. Rommeligheid leidt tot nog meer rommeligheid, en heel (niet stuk), duurzaam, schoon en mooi zijn moeilijk te overschatten waarden bij de inrichting van een stad. Zorgvuldig vormgegeven straatmeubilair en plaveisel en duurzame materialen dwingen respect af. Aanvankelijk, begin jaren negentig, werd er nogal schamper gereageerd toen de plaatstalen bus- en trambokjes van het GVB in Amsterdam werden vervangen door mooi vormgegeven abri's van glas. Maar vormgeving en beheer hebben op dit punt hun nut wel bewezen, en iedereen vindt het nu vanzelfsprekend om in de goed onderhouden glazen abri's op het openbaar vervoer te wachten.

Privatisering en kolonisering van de openbare ruimte

In de afgelopen decennia zijn er in binnen- en buitenland veel sociaal-wetenschappelijke publicaties verschenen waarin de veranderingen in de openbare ruimte en sfeer zijn beschreven en vaak met behulp van de termen privatisering en kolonisering. Uit die studies komt naar voren dat mensen geneigd zijn om zich terug te trekken uit de openbaarheid en zich af te zonderen in de privé-ruimte. Tegelijkertijd wordt de openbare ruimte echter in de Nederlandse binnensteden, en de Amsterdamse binnenstad in het bijzonder, intensiever dan ooit benut. Het centrum is dé plek geworden van vertier en vermaak.

Maar een stad moet je delen, met zijn inwoners, de rondsloeterende toeristen en andere bezoekers, met zijn werkers. De complexe verwevenheid van wonen, werken, onderwijs, winkelen, cultuur en toerisme leidt zowel tot levendigheid als tot botsingen. Spanning en confrontatie in de publieke ruimte zijn van alle tijden, maar de intensiteit in gebruik is de laatste decennia toegenomen. Het is voller en drukker geworden in de binnenstad, en dat blijft niet beperkt tot bepaalde dagen of uren, het gaat dag en nacht, de hele week door. Vrijwel alle open plekken zijn inmiddels bebouwd.

In dit openbare gebied zien we hoe bewoners en ondernemers hun domein uitbreiden met fysieke middelen en al doende stukjes aan de publieke ruimte onttrekken. Tegelijk eigenen groepen bezoekers, jongeren, uitgaanders of toeristen zich gedeelten van de openbare ruimte toe. In het eerste geval spreken we van privatisering, in het tweede van kolonisering.

Privatisering heeft betrekking op het afsluiten van steegjes, doorgangen, pleintjes, stukken van straten of binnenterreinen. Deze plekken worden intensief gecontroleerd en zijn nog maar voor selectieve groepen gebruikers toegankelijk. Ook het plaatsen van bloembakken, het aanleggen van particuliere terrassen en geveltuinen op de stoep, het aanbrengen van hekken en slagbomen in straten en binnenplaatsen en het aanstellen van toezichthouders, zoals huismeesters en bewakers, vallen onder privatisering. Het op deze wijze in bezit nemen van openbare ruimte roept veel irritatie op. Het is dan ook niet voor niets dat het gebruik, het beheer en de inrichting van de openbare ruimte in onze steden bijna dagelijks de krant halen. Journalisten en academici, onder wie Maarten Hajer, Arnold Reijndorp en Jacques Burgers, houden zich ermee bezig en vragen er aandacht voor. Stadswachten Kees Tamboer en Lodewijk Brunt schrijven wekelijks in *Het Parool* over de invulling van de Amsterdamse openbare ruimte. Zij maken ons deelgenoot van de oprukkende tendens van privatisering door bewoners en ondernemers, het verdwijnen van delen van de openbare ruimte door het plaatsen van

hekwerken en het zich willen afsluiten van de boze buitenwereld. Hun vorige week uitgebrachte boek *De straat op!* met als ondertitel *Paaltjes en poëzie in Amsterdam* spreekt voor zich.

Tegelijkertijd zien we, zoals gezegd, een toenemende tendens tot *kolonisering*.

Amsterdam lijkt nog meer dan vroeger een bedevaartsoord voor dagjesmensen uit de provincie en buitenlandse toeristen te zijn geworden. Ze nemen op bepaalde dagen en tijdstippen de stad als het ware in bezit zoals hele stukken van een brug. Bewoners en werkers voelen zich soms buitengesloten en lijken outsiders en figuranten te worden in hun eigen woon- en werkplaats. Hier en daar gaat de binnenstad zelfs trekken vertonen van een themapark, zoals op de Wallen. De massale stroom bezoekers verblijft vooral in het openbare gebied van de binnenstad. De binnenstad is niet alleen uitgaansstad, toeristenstad, woonstad en werkstad geworden, maar tevens een gigantisch winkelcentrum. Het laatste blijkt uit het feit dat bijna een derde van alle Amsterdamse winkels in de binnenstad is gevestigd en er vooral duurzame goederen worden verkocht. Bovendien bevindt zich in de binnenstad meer dan de helft van alle Amsterdamse theaters, bioscopen en podia en bijna 90 procent van alle Amsterdamse monumenten. Binnen de acht vierkante kilometer binnenstad wordt intensief gewoond, gewerkt en gerecreëerd, zo lezen we ook in het nieuwste trendrapport van het Stadsdeel Centrum over de Amsterdamse binnenstad.

Kortom, de openbare ruimte is onderhevig aan privatiserings- en koloniseringsprocessen en staat bovendien nog eens extra onder druk door de ontwikkeling van de binnenstad tot uitgaansgebied, toeristenhotspot, geliefde woonplek en culturele trekker.

De binnenstad als uitgaansstad, toeristenstad, woonstad en culturele trekker

In de eerste plaats heeft de stad, en vooral de binnenstad, zich de laatste decennia ontwikkeld tot *uitgaansstad*. Dat is goed af te lezen aan de groei van de horeca en de drukte op straten en pleinen. Jan Oosterman liet al in 1993 zien hoe bijvoorbeeld in Utrecht het aantal terrassen en vergunningen in de binnenstad in enkele decennia was verveelvoudigd. Hetzelfde geldt voor Amsterdam.

In 2006 zijn er in de Amsterdamse binnenstad 1.769 (bijna 1800) horecavestigingen. Dat komt neer op ongeveer 1 per 50 bewoners, en wat cafés betreft ongeveer 1 per 140. In de afgelopen 25 jaar is het aantal horecavestigingen met meer dan 40 procent toegenomen, restaurants met de helft en cafés met een kwart. We zien in deze sector specialisatie, parallelisatie, schaalvergroting en clustering. Sommige vestigingen zijn 's morgens ontbijtcafé, 's middags lunchroom, 's avonds eetcafé en daarna bar of dancing. In theorie is er de afgelopen jaren sprake van stabilisatie, omdat het gemeentebestuur het aantal horecavestigingen via bestemmingsplannen heeft gefixeerd. Maar achter de gevels heeft zich een sterke groei van het aantal vierkante meters voltrokken. Sinds 1990 zijn er steeds meer terrassen bij gekomen en de openingstijden zijn sterk verruimd, zodat de omzet van de horeca ondanks die beperkende maatregelen jaar in jaar uit blijft groeien. 'Elk weekend stromen de uitgaansgebieden (met de plaskruizen) vol onder toezicht van her en der opgestelde ME,' schreef H.J. Schoo in de zomer van 2003 in *de Volkskrant*. Hij vervolgde met het aanhalen van de uitspraak dat stadslucht weliswaar vrij maakt, maar dat een kennis-, woon- en werkstad ook enige discipline nodig heeft.

Het uitgaan is verbonden met de vele manifestaties en festivals die worden georganiseerd. Zo vonden in 2006 op de pleinen van de binnenstad een kleine 130 evenementen plaats. In 2005 namen aan evenementen als Koninginnedag, de Uitmarkt, de Gay Parade, het Bloemencorso en het Holland Festival ongeveer 2 miljoen mensen deel. Let wel, dit alles voltrekt zich in de binnenstad.

In de tweede plaats is er de groeiende druk van het *toerisme*. De binnenstad is meer dan ooit toeristengebied geworden. De toename van het aantal toeristen lijkt, ondanks conjunctuurschommelingen, niet te keren. De laatste cijfers laten zien dat het aantal overnachtingen in heel Amsterdam in 2006 is toegenomen tot ruim 8 miljoen en het aantal bezoekers tot ruim 11 miljoen. Dat waren er in 1998 respectievelijk 3 en bijna 5

miljoen. Met andere woorden, het aantal toeristen is in bijna tien jaar tijd meer dan verdubbeld, en dat is te merken aan de horeca-activiteiten en de drukte op straat. Twee derde oftewel ruim 230 van de Amsterdamse hotels zijn in de binnenstad gelegen. De vijf drukstbezochte attracties liggen in de binnenstad. De rondvaartboten, Artis, Holland Casino, het Sexmuseum en Madame Tussauds trokken in 2006 bijna 6 miljoen bezoekers. De aantrekkelijkheid van de stad hangt samen met de diversiteit ervan. Daarbij zorgen natuurlijk niet de stoepen, pleinen, banken en lantaarnpalen voor een levendig straatleven – deze infrastructuur moet het mogelijk maken, maar de activiteiten in de gebouwen waarin wordt gewoond, gewerkt, gewinkeld en geconsumeerd. Belangrijk is in dit verband de verhouding tussen de toerist en de bewoner. Hoe meer een stad zich aanpast aan de toerist, bijvoorbeeld door de horeca ongebreideld zijn gang te laten gaan of de manifestaties en feesten ongelimiteerd toe te staan, hoe schever de balans tussen bewoner en toerist wordt. Het merendeel van de Amsterdammers houdt meer van een rustige buurt. Alleen in de binnenstad en in de rand direct eromheen, is het aandeel bewoners dat van een levendige buurt houdt iets groter dan het aandeel dat van rust houdt. De binnenstad heeft een bevolking die in verhouding meer gesteld is op de levendigheid die kenmerkend is voor gebieden met functiemenging. Uit een in 1996 verricht onderzoek met als curieuze titel *Aantrekkende Stadsmilieus* blijkt dat het daarbij gaat om de combinatie van rust en levendigheid, rust met om de hoek levendigheid en drukte, en omgekeerd. Gelukkig zijn er zelfs in de kleine en volle binnenstad van Amsterdam nog altijd stille plekken te vinden. In het genoemde trendrapport voor de binnenstad wordt het voorbeeld gegeven van het rustige Prinseneiland met de drukke Haarlemmerstraat op een steenworp afstand, of het Amstelveld dat vlak bij de drukke Utrechtsestraat ligt.

De worsteling met dat evenwicht en de pogingen de mix te handhaven zijn zichtbaar in de vele rapporten en studies van het Stadsdeel Centrum over het aantal en soort evenementen, het horecabeleid en over het gespleten beeld van de stad als plek van cultuur en tegelijk als plek waar je uit je bol kunt gaan. In het algemeen is de stadspromotie vooral gericht op het beeld van een culturele, historische en creatieve stad, niet op een stad van plat vermaak, calculerend hedonisme en vertier. De confrontatie tussen beide visies zien we vooral in het parochiale domein, zoals hier wanneer de stoep in beslag wordt genomen voor een privé feestje. Worden de grenzen te vaag en conflictueus, dan wordt de openbare ruimte geprivatiseerd door bewoners en ondernemers enerzijds, en gekoloniseerd door de bezoekers en de toeristen anderzijds. In Amsterdam wordt aan de hand van het *Handboek Inrichting Openbare Ruimte* geprobeerd om althans de fysieke druk op het openbare gebied te verlichten en in goede banen te leiden. Zo zijn bij de herinrichting van het Spui, de Dam en een aantal grachten de uitgangspunten bruikbaarheid, duurzaamheid en visuele aantrekkelijkheid richtinggevend geweest.

In de derde plaats is (na uitgaansstad en toeristen stad) de binnenstad als *woonstad* erg populair. Dat is onder andere af te leiden uit het aantal reacties op vrijkomende corporatiewoningen. Voor Amsterdam gemiddeld is dat 115 per woning, in de binnenstad maar liefst 187. Na de binnenstad zijn Oud-West en Oud-Zuid populair, maar in veel mindere mate.

De druk op de binnenstad als woonstad wordt nog versterkt door de ontdekking van creativiteit als belangrijke motor voor de economie, in het bijzonder de stedelijke economie. Creatievelingen zijn kunstenaars, journalisten, ontwerpers, reclamemakers, vrije beroepen en ook zij die creatief met geld kunnen omgaan worden ertoe gerekend. Zij willen graag wonen en werken op plekken die voldoende materiële en geestelijke ruimte bieden aan een veelheid van culturen. De cultuur en de sfeer op straat zijn daarom belangrijk. Creativiteit is onlosmakelijk verbonden met diversiteit. *It is all in the mix*, zoals ik al zei. Het gaat daarbij om de kwaliteit van de plek, de gebouwen en de aanwezige voorzieningen, van glaskabel tot schouwburg en opera, de aanwezigheid van een gedifferentieerde bevolking en om de authenticiteit van de plek, zoals levendige straten en een veilig en uitgebreid uitgaansleven. In het recente trendrapport over de

binnenstad lezen we dat een stedelijke leefstijl en een creatief, vrij beroep bij elkaar lijken te horen. De creatieve sector is duidelijk oververtegenwoordigd in de binnenstad, en is verder vooral aanwezig in buurten rond het Vondelpark en langs de Amstel.

Ten slotte vormt de binnenstad ook een belangrijke *culturele trekker*. We vinden er onder andere de Nieuwe Kerk, de Beurs van Berlage, het Muziektheater, het Rembrandthuis, het Anne Frankhuis, het tijdelijk het Stedelijk Museum, het Scheepvaarthuis en New Metropolis, maar ook vermaaksplekken als Holland Experience Centre, Madame Tussaud en Amsterdam Dungeon. Cultuur, in al haar lagere en hogere vormen, oefent eveneens druk uit op de openbare ruimte. We hoeven daarbij maar te denken aan de lange rijen wachtenden voor de kassa's van deze musea en vermaakscentra.

De bovenstaande ontwikkelingen, die de druk op de openbare ruimte in de binnenstad hebben versterkt, gaan gepaard met een sterk toegenomen aandacht voor veiligheid. Veiligheidsaspecten spelen al veel langer een rol, maar hebben sinds september 2001 meer aandacht dan ooit bij de inrichting en vormgeving van de openbare ruimte. Camera's en een veelvoud aan private toezichthouders zijn geen uitzondering meer en hebben vele taken van de politie overgenomen.

De kades, fabrieken en opslagruimtes of magazijnen uit het verleden hebben in veel steden plaatsgemaakt voor casino's, theaters, winkelcentra, themarestaurants of exclusieve woongebieden. Hier een van de laatste initiatieven aan de De Ruyterkade waar Sjakies chocoladefabriek zal komen o.a. in de voormalige ondergrondse ruimten van de metro. De nieuwe bestemmingen moeten bezoekers en bewoners het gevoel geven dat ze weten waar ze aan toe zijn. Dat wil zeggen dat de functionaliteit helder is, dat ze gecontroleerd worden en dat ze zonder misverstand te vinden zijn. Hooguit is er nog wat *mild fear* over om het een beetje spannend en niet al te saai te maken. Bij stedelijkheid horen immers ook spanning en onzekerheid. Daarvoor ga je naar de stad. Veel ontwerpers van stedelijke gebieden leggen in hun plannen de nadruk op het scheppen van een plezierige publieke setting waar mensen, in het bijzonder degenen die tot de middenklasse behoren, zich kunnen vermaken zonder gevaar te lopen. Het onopvallende toezicht dat ontwikkeld is voor themaparken als Disney World, wordt daarvoor wel als leidraad gebruikt. In de ontwerpteam zien we in elk geval steeds vaker een veiligheidsspecialist.

Wat zijn de gevolgen voor de openbare ruimte?

De toenemende druk op de openbare ruimte is het duidelijkst zichtbaar in Amsterdams historische binnenstad. De historische kern is compact gebouwd, de stoepen en stegen zijn er smal, en de straten zijn er weinig geschikt voor gemotoriseerd verkeer. Dat maakt een adequate inrichting en controle van de openbare ruimte des te belangrijker. Minder gemotoriseerd verkeer en voetgangersvriendelijk ingerichte gebieden in het stadshart zijn in de nabije toekomst onontbeerlijk en onvermijdelijk.

Het binnenstadsbestuur wordt steeds sterker geconfronteerd met de problemen die zich afspelen in de openbare ruimte. Het wordt bij herhaling verzocht in te grijpen en iets aan het leefklimaat te doen. Daarbij staan de belangen van bewoners, ondernemers, bezoekers én bestuurders regelmatig tegenover elkaar, wat vaak leidt tot een verharding van de onderlinge verhoudingen.

De controle over de toenemende claims op de openbare ruimte wordt op verschillende manieren in praktijk gebracht. Ik noem hierna de mijns inziens zes meest in het oog springende uitingen daarvan, om te beginnen de toename van de openbare ordemaatregelen en verbodsbepalingen van de stedelijke autoriteiten.

Ten tweede doen beleidsmakers steeds vaker een beroep op de creativiteit van de vormgevers van de publieke ruimte en straatmeubilair, zoals banken, fietsenrekken en vuilnisbakken, om een en ander zo functioneel en aantrekkelijk mogelijk te ontwerpen. Ten derde zijn er vele soorten toezichthouders verschenen. In de drukste gebieden van de binnenstad zien we dat in de vorm van meer camera's en meer politietoezicht.

Ten vierde klinken, parallel aan deze ontwikkelingen, steeds vaker de termen *zero*

tolerance en *target hardening* als het gaat om het beheer van de openbare ruimte. Het laatste betekent dat er niet meer wordt volstaan met een verbodsbord of een paar waarschuwende woorden, maar er meer heil wordt gezien in harde en voelbare maatregelen. Geen waarschuwing maar direct een bekeuring, geen bord met het opschrift 'Verboden in te rijden' maar een niet omver te rijden paal.

Ten vijfde zien we deze maatregelen in wat mildere vormen terug in de woonbuurten van de binnenstad. Er zijn nauwelijks nog wooncomplexen te vinden waar geen toezichthouders zijn benoemd. De huismeesters zijn weer terug. Zij houden het parochiale domein in trappenhuisen, aanliggende plantsoenen en galerijen in de gaten, terwijl stads-, plein- en straatwachters de openbare ruimte daaromheen controleren. Het buurtbeheer is alomtegenwoordig, en door de hinder in de hand te houden, wordt geprobeerd de leefbaarheid te bevorderen.

En tot slot zien we hoe de woning een *defensible object* is geworden: een fort, het liefst met een muur of hek eromheen. Het gesloten bouwblok is weer terug. Bewoners lijken steeds meer bevreesd voor vreemden en daarmee voor de openbare ruimte, die potentieel gevaarlijk is en gevuld met mensen van wie je niet weet wat je van ze kunt verwachten.

Tot slot

De openbare ruimte wordt belangrijk gevonden. Dat blijkt eens te meer uit de uitkomsten van een door *de Volkskrant* in september 2007 gepubliceerd eigen onderzoek naar de grootste ergernissen in Nederland. De slechte inrichting van de openbare ruimte wordt door maar liefst tienduizend lezers als grootste ergernis genoemd. In het bijbehorende artikel wordt iedereen die met de ruimte te maken heeft opgeroepen om meer energie te steken in hoogwaardige openbare ruimten, zoals pleinen en parken. In hetzelfde artikel wordt een medewerker van een projectbureau geciteerd, die zegt: 'We moeten weer durven spreken over waarden als schoonheid, geschiedenis, beleving en trots.'

Ik besluit dit college met een drietal constatering.

In de eerste plaats moeten het bewaken en garanderen van de mix in de binnenstad absolute prioriteit hebben in het stedelijk beleid. Deze mix vormt een essentieel onderdeel van de aantrekkelijkheid van Amsterdam. Zoals ik hiervoor aangaf, wordt stedelijkheid gekenmerkt door diversiteit, veelzijdigheid en multifunctionaliteit, door vrijheid en anonimiteit. De toenemende druk op de afnemende ruimte heeft geleid tot het zich toe-eigenen van bepaalde plekken, zoals door de horecagelegenheden op het Leidseplein, het Thorbeckeplein en het Rembrandtplein, maar inmiddels ook rond de Nieuwmarkt en in delen van buurten als de Jordaan. Deze horecafunctie begint overheersend te worden. De lokale overheid probeert de druk en eenzijdigheid te reguleren en in de hand te houden door vast te leggen wat op bepaalde plekken en tijdstippen is toegestaan. Daarbij is de openbare ruimte een arena van confrontatie. Bewoners en gebruikers zullen hun claims daarop blijven leggen, dat hoort erbij. Een uitgaans-, toeristen-, woon- én werkstad heeft discipline nodig, en het is te gemakkelijk om maatregelen die de overlast of dominantie van een specifieke functie in de hand proberen te houden, af te doen met vertrutting en dorpsmentaliteit. Als de binnenstad doorslaat en op een pretpark, een dorp of een kantorenlocatie gaat lijken, is het gedaan met de aantrekkelijkheid en de authenticiteit van Amsterdam.

In de tweede plaats is de waarde van openbaar groen, duurzaam materiaalgebruik en schoonheid niet direct economisch af te lezen. Omdat zowel het geld als de visie ontbreken, worden er vaak vlakke compromissen gesloten. Zo is het jammer te moeten vaststellen dat de aanleg van de Noord-Zuidlijn in Amsterdam zich in de binnenstad, Amsterdam-Noord en Amsterdam-Zuid als het ware slechts onder de grond voltrekt. Amsterdam zou deze situatie moeten uitbuiten, en van Noord via het Centraal Station tot de RAI een prachtige boulevard, avenue of flaneer- en wandelallee moeten aanleggen, als een lint langs de vele unieke pleinen en plekken. Niet zoals op de rechtse dia in

Brussel, maar bijvoorbeeld zoals links te zien is in Gotenburg. Er moet een visie ontwikkeld worden, die verder reikt dan het toepassen van het Handboek Inrichting Openbare ruimte. Gebruik deze infrastructurele ingreep als een momentum, een kans op deze schaal en met zulk een impact komt niet gauw meer terug. Tot 2013 is er nog tijd om de inrichting van het openbare gebied boven de Noord-Zuidlijn de allure te geven die Amsterdam waardig is. Dus het kan nog! Ik heb over die herinrichting van het bovengrondse tracé een aparte notitie geschreven, die in enkele expertmeetings positief is ontvangen en nu in het politieke circuit circuleert.

Ten slotte – mijn allerbelangrijkste boodschap: de openbare ruimte dient een vanzelfsprekende centrale plaats in het structuurplan te hebben, en voor een lange reeks van jaren garanties te krijgen wat betreft geld en kennis. Niet als franje, maar als dé centrale trekpleister van de stad in de eenentwintigste eeuw.

Léon Deben